

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 6/2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Юр'єва К. А., д-р. пед. наук, проф. (Харків)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Нестеренко Н. П., канд. пед. наук, доц. (Харків)
- Руденко С. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 3 від 30 жовтня 2019 року)

У 41 **Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.** — Харків : ХІФТ, 2019. — Вип. 6. — 122, [2] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

УДК 13:237.035.1

Олена Садоха, Наталія Варич

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

УКРАЇНЬСЬКА ОСВІТНЯ ПАНОРАМА В ГУМАНІСТИЧНОМУ ВИМІРІ

У статті здійснено реценцію філософсько-освітньої української спадщини у зв'язку з переосмисленням сучасних освітніх практик. Увагу привернуто до експлікації гуманістичного виміру освіти, презентованого у творчості Ісайї Копинського, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка.

Ключові слова: гуманістичний вимір, особистість, освіта, освітні практики.

The article provides the reception of the philosophical and educational Ukrainian heritage in connection with the rethinking of the role and tasks of modern educational practices. Particular attention is paid to the explication of the humanistic dimension of education, presented in the works of Isaia Kopynsky, Gregory Skovoroda, Taras Shevchenko.

Key words: humanistic dimension, personality, education, educational practices

Сучасна філософсько-освітня думка пропонує розглядати ціннісну регуляцію поведінки особистості в процесі навчання й виховання як внутрішньо вмотивовану, осмислену спрямованість позиції, поглядів та вчинків людини, яка розгортається в гуманістичному вимірі полілогу. Для формування особистості варто, окрім «комплексу знань науки за навчальними програмами», сформувати людські відносини, за яких людина повинна мати високоморальні якості, ціннісні орієнтири, прагнення до свободи, уміння виявляти свою індивідуальність, що дозволить їй відчувати сенс життя та діяти в швидкоплинному світі.

Мета статті — здійснити реценцію філософсько-освітньої української спадщини у зв'язку з переосмисленням сучасних освітніх практик з опертям на гуманістичні ідеї освіти, презентовані у творчості Ісайї Копинського, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка.

Глобалізація, реалізація стратегії освітньої євроінтеграції вимагають зокрема від нашої держави переосмислити традиційні уявлення про експлікації нових смислових горизонтів сучасних освітніх практик. Освітня система України, маючи великі резерви, хоча й не застосовувані повною мірою під тиском домінування протягом тривалого часу тоталітарних практик, разом з усім світом долає кризу відставання, низьку вітальність, недостатню ефективність у навчанні громадян протягом життя, у досягненні порозуміння, у розбудові успішних комунікативних практик.

З огляду на сказане вище присутнім завданням в означеному річизні постає переосмислення інтенцій щодо формування життєспроможних моделей освіти, її гуманістичного потенціалу. А це неможливо без неупередженого аналізу надбань вітчизняної філософсько-освітньої думки і, зокрема, досвіду, накопиченого в зламні для України часи XVI–XIX століть, багатогранної спадщини — від братчиків до Григорія Сковороди й Тараса Шевченка. У зазначений період (досить неоднорідний) формується етика гуманізму, на генезу якої впливала передовсім боротьба православного населення Речі Посполитої за рівні з католиками права в усіх сферах суспільного життя, козацька вольниця, кошове самоврядування, національно-визвольні змагання, діяльність православних братств, розвиток

народного шкільництва тощо. Так, українські мислителі Іван Вишенський, Стефан і Лаврентій Зизанії, Мелетій Смотрицький, Захарія Копистенський та інші, обстоюючи ідею міжконфесійної рівності, розвивали також ідею рівності народів, рівності всіх станів населення, рівності всіх перед Богом і законом, що не могло не позначитися на розробленні ідей гуманістичного навчання й виховання та їх утіленні в практику.

Вартує на виокремлення й така особливість: на відміну від західноєвропейських країн, де братствами, відтак і школами при них опікувалися чернечі ордени, тож доступність науки була відкрита лише для ченців і аж ніяк не для нижчих верств населення, в Україні братствами опікувалися міські громади, і школи були відкриті, як і пізніше Києво-Могилянська академія, для всіх станів — від посполитих до селян (свідомо облишмо тут перипетії виборювання справедливості в навчанні). Відзначмо й потужну взаємодію українських православних братств, унаслідок якої здійснювався обмін виданими у своїх друкарнях творами, серед них і різноманітними підручниками, ширше — динамічно набувався й передавався досвід викладачів (богословський, філософсько-освітній, полемічний), котрі неодноразово протягом життя змінювали братські осередки, розбудовуючи зокрема в них справедливе навчання й виховання на гуманістичних засадах.

Принагідно звернімо увагу: вагомим чинником реалізації можливості одержувати гідну освіту, яка не поступалася західній, а іноді й випереджала її, став також розвиток друкарства на зламі XVI — першої половини XVII ст., спершу у Львові як осередку соціокультурного й політико-економічного піднесення передовсім міщанства, що прагло знань і вкладалося в друкарство й розповсюдження книги, та в Острозі, де найупливовіший тогочасний український можновладець узяв на себе опіку над книгодрукуванням. Забезпечення прав населення в навчанні рідною мовою здійснювалося й через започаткування з кінця XVII ст. вірменських та єврейських видань, призначених для відповідних етнічних громад в Україні та для їхніх співвітчизників за її межами, а освічені українці мають можливість задовольняти свої навчально-наукові потреби ще й через книги латинською і польською мовами, що ними нерідко послуговувалися. Ці факти засвідчують готовність тогочасного суспільства вкладатися в шкільництво на нових засадах (водночас спонукають розробників сучасних новітніх освітніх стратегій до вироблення механізмів залучення громадськості до конституювання полікультурного освітнього простору, зокрема й зважаючи на означений історичний досвід).

Ідея самопізнання в сув'язі з людяністю, людською гідністю, повсякчасним моральним оновленням стала панівною в працях братчиків, у навчально-виховних практиках Києво-Могилянської академії. «Ніхто не зможе пізнати Бога, доки не пізнає насамперед себе; не пізнає ж досконало себе, доки не прийде спочатку до пізнання всіх речей у світі», — зазначає Ісайя Копинський [1: 72]. Встановлення пріоритетів людини за моральним, розумним і духовним началом, на думку філософа, не усуває двоїстої природи людини (тілесної та духовної), лише відкриває шлях її розуміння як внутрішньої та зовнішньої, так і пізнання довіклія, встановлення гармонійних узаємовідносин. Звідси неминує впливає теорія «умного дѣлання» (з орієнтацією на ісихатське вчення), яка ґрунтується на розумі та передбачає моральне вдосконалення людини, зокрема долаючи прагнення земних насолод, уникаючи гріха й борючись зі злом.

З опертям на християнську традицію ум розглядається як сокровенна частина душі людини, вмістилище переживань у процесі самопізнання, самозаглиблення,

внутрішнього самоспоглядання. Саме тут відбувається поетапне моральне звернення, очищення й просвітлення, уможливується таємнича зустріч людського «я» з Богом, тож «умное дѣланіе» власне й передбачає внутрішнє, душевне роблення людини. Як немислиме таке роблення без уваги до світу зовнішнього, так і за добротності позірної без «умного дѣланія» духовне життя позбавлене сенсу. Приділяючи належну увагу внутрішньому світу, оновлюючи й перетворюючи обитель своєї душі, людина наповнює змістом і зовнішнє існування, збагачуючи його, урізномбарвлюючи й роблячи цікавішим, позбавляючись нудьги й свавілля, через оновлення внутрішнє щораз відкриваючи принади світу, гармонізуючи свої відносини з іншими.

У світлі щойно сказаного постає розуміння Ісайєю Копинським справедливості в навчанні й вихованні як можливості здійснювати «умное дѣланіе», суголосне реалізації людиною свого таланту, причому не вряди-годи, а постійно, відповідно до своєї природи й ладу в світі, який облаштований не для спокою і спочивання, а для праці й подвигу. «Якщо не будеш примножувати даного тобі від Господа таланту, то будеш применшувати й погубляти; якщо не будеш досягати успіхів на горі чеснот, то будеш сходити вниз; якщо не будеш прикладати на кожен день вогню до вогню, старанності до завзяття, але до кінця закаменієш, то після цього відбудеться падіння твоє, плачу й ридання достойне» [1: 4].

Час Сковороди — ослаблення ролі козацтва, затим і скасування козацьких прав, пристосовництво козацької старшини до нових соціополітичних умов та поступання національними інтересами, втрата нею спроможності бути духовним проводирем нації, загострення соціальної нерівності; названі історичні обставини значною мірою спрямовували соціально-філософський вектор розмислів українського просвітителя, невіддільний від морально-етичного й філософсько-освітнього.

Освітні практики, на думку Сковороди, належить здійснювати поза «зіпсованим» суспільством, виховуючи дітей на підставі внутрішнього сприйняття добра і зла як основу моральної здорової спільноти, де закон і природні відносини збігатимуться. Український філософ і просвітитель, також слідуючи принципу природовідповідності, але й етичної плюральності, вихідною позицією обирає не переоблаштування соціального устрою, а перетворення самої людини, можливе тільки через самопізнання й самовдосконалення, через сродну працю, орієнтовані на «Найголовнішу й Найпочаткованішу Премудрість», «невидимість, котра у тварях первенствує», і «Царство Боже усередині нас».

Відчиняти ворота до благоденства, щоб найстаранніше кожний, підкоряючись таємному всередині себе покликові блаженного духа, міг одержати настанову, просвітлення, кураж і досконалість у кожній своїй справі можливо тільки «з волею благого духа», за Божим промислом в «плодоносному саду» суспільства, складеному так само, як окремі частини складають годинниковий механізм. Він злагоджено працює тільки тоді, коли кожен його складник не лише добрий, а ще й виконує сродну собі частину служби, розлитого по всьому еству промислу. Саме це й означає бути щасливим, пізнати себе, тобто свою природу, взятися за свою долю й бути зі сродною собі частиною всезагального промислу»... [3: 414].

Провідну роль філософ відводить свободі вибору людини, її зусиллям у боротьбі двох своїх природ, у слідуванні шляхом діяльного добра, обрання якого пов'язане зі сродною працею, із самопізнанням. в устремлінні до найпотаємніших, глибин власного “я”, де й чекає зустріч з Богом як жаданий результат реалізації мрії про волю і щастя. Праця відповідно до природи наснажує людину, робить її витривалою, врівноваженою, моральною, успішною, щасливою,

спраглою до нових знань і діянь, оскільки розгортає перед людиною не тільки обшир її можливостей, а й справедливо винагороджує реалізацією цих можливостей, приносить радість, життєве задоволення. «Кратко сказати, — наголошує філософ, — природа запалает к дѣлу и укрѣпляет в трудѣ, дѣлая труд сладким» [3: 418], «когда человек не по своим прихотям и не по чужим советам, но, вникнув в самого себе и вняв живущему внутри и зовущему его святому духу, послѣдую тайному его мановенію, принимается и придерживается той должности, для которой он в міръ родился, самым вышним к тому предопредѣлен» [3: 419].

Сковорода головним струменем пізнання обирає не світ як такий, а людину, спрямовуючи філософські розмисли в річище розуміння сутності людини, особливості її взаємодій, її покликання й способів його досягнення, зреалізовуючи перехід «від ідеї безкінечності світу до ідеї безкінечності людини» (М. Попович). За мандрівним філософом, справедливість передбачає невпинні зусилля людини для того, щоби визначитися зі своїм життям. І це значно більше, ніж вибір роду занять залежно від своїх здібностей, це моральне самовдосконалення, онтологічне наближення до Бога в реалізації його промислу. По суті, людина виборює особисту свободу, самостійно визначаючись із тим, ким вона є насправді, долаючи несправедливість нав'язуваної ролі в «життєвому театрі», — і досягає цієї свободи, повсякчас виконуючи те, що сама для себе визначила як життєву справу: *Так и мнѣ волность одна есть нравна / И безпечальный, препростый путь, / Се — моя мѣра в житіи главна* [3: 66]. Таким чином реалізується справжнє щастя людини (пригадаймо діалог «Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни»), незалежне від від зовнішніх чинників буття, без потреби хапатися, наче немовля, за все підряд, а відшукуване людиною в самій собі шляхом приборкування пристрастей, узгодження власної волі з промислом Божим, відповідно до якого кожен народжений для щастя.

У філософії Г. Сковороди, як влучно наголошує Мирослав Попович, «людина стає особистістю, якщо вона сама свідомо, за власним вибором і під власну відповідальність тче «симфонію свого життя» з різних даних їй її природою ниток» [2: 250]. Показовою в цьому сенсі є своєрідна духовна автобіографія Сковороди — «Пря бѣсу со Варсавою», де автор прагне художньо-філософськи осягнути певний момент власної екзистенції за допомогою євангельського сюжету про спокушення Христа дияволом. Використовуючи притчу про верблюда, що не здатний пройти в тісні врата в царство небесне, Сковорода підкреслює, що такий шлях «Тѣсная, вѣрно, верблюду, но человеку довольно пространная», де верблюд — це «Душа, мірскими бременами отягчена», а «Богатство, пиры и сласти міра сего, яже суть удица дьявольская. Несут нечестивыи на ременах своих злый крест и мучащее их неудобноносимое иго, тяготу же свою, ея же сами суть виновныки, возвращают на царствіе божіе» [3: 89].

Сприйняття людини як автономної істоти, яка активно бере участь у своїй освіті, дієво випрацьовує свою життєву позицію, зорієнтовану на досягнення гармонії як блага, де домінують такі цілі, цінності та механізми, як діалог з учнем як автономним суб'єктом та постійна корекція на цьому підґрунті всього освітнього процесу. Метою сучасної освіти відповідно до названої концепції постає створення умов для становлення автентичної особистості — тобто вільної і духовно зрілої, яка пізнала мету свого життя і докладає зусиль до її втілення.

Цікавою в означеному напрямку міркувань видається спадщина Великого Кобзаря, на якій не могли не позначитися не тільки європейська й вітчизняна традиція філософування, а й зміни в культурно-національному та суспільно-політичному

житті: органічний процес становлення інституту рівноправності в українському праві із кращими його набутками козацько-гетьманської доби перервано й деформовано. Хоча Шевченко не присвятив спеціальних творів освітній проблематиці (окрім «Букваря южнорусского»), проте його життя і творчість засвідчують значний інтерес до шкільництва, навчання і виховання як основи руху за звільнення від соціальних та історичних обмежень. Кожна людина *родилась на світ жить, любить, / Сіять господню красою, / Витать над грішними святою / І всякому добро творить* [4: 350]. Така думка почасти корелює із сквородинівським розумінням того, що бажаної мети в устремлінні реалізуватися як вільна щаслива особистість людина може досягнути через заглиблення в найпотаємніші глибини свого «я». Порушується проблема збереження духовної свободи в умовах несправедливості, що панує в світі, підтвердженням чому є виразний особистісний мотив («Щоденник», «Мені тринадцятий минало...», «А. О. Козачковському» тощо). В особі дитини Шевченко поважав передовсім людину, яка ще не набула життєвого досвіду, проте душа якої зберігає чистоту і красу світу. В масовому масштабі з ідеєю людства залишається пов'язаним, наголошує поет, раціональне самовизначення, вільний вибір свого власного життя, самоактивність і самостійність до свого призначення, своєї долі, саморефлексивне коротке автономне життя як кінцевий принцип, що реалізується разом із навчанням: *Учися, серденько, колись / З нас будуть люде!* [4: 532].

Поєднання філософських розмислів із етикою особистого життя, випробування власною долею стало вінцем любомудрія мислителя, де власне моральність нерозривна з учинком, дією. Водночас це потужне джерело сучасних розбудовчих філософсько-освітніх ідей, включно з розкриттям гуманістичного потенціалу освітніх практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Копинський Ісайя*. Алфавіт духовний або Лествиця по Бозі чернечого життя, що містить у собі 33 глави, по образу Господня по плоті на землі життя, еже є 33 ступеня. *Історія філософії України. Хрестоматія / Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін.* К.: Либідь, 1993. С. 70–74.
2. *Попович М. В.* Григорій Скворода: філософія свободи: монографія. К.: Майстерня Білецьких, 2008.
3. *Скворода Г.* Повне зібрання творів: У 2-х т. К.: Наукова думка, 1973. Т1.
4. *Шевченко Т.* Кобзар. К.: Дніпро, 1987.

Світлана Руденко

АРТЕФАКТИ ГЛЮТОНІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СІМЕЙНОЇ
ОБРЯДОВОСТІ 90

Вікторія Соприкіна

КОЛЕКТИВНІ ПСЕВДОНИМИ СУЧАСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ: МОТИВАЦІЯ, ПОХОДЖЕННЯ,
ФУНКЦІЇ 98

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО 103

Оксана Румянцева-Лахтіна

«ПАН ХАЛЯВСКИЙ» Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА — ПЕРШИЙ СІМЕЙНИЙ РОМАН-ХРОНІКА
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 104

Олександр Тарарак

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА В АВТОРСЬКОМУ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ (рецензія
на навчально-методичний посібник: Вишницька Юлія. Аналіз та інтерпретація
художнього тексту. Спецкурс зі світової літератури. К.: Київський університет імені
Бориса Грінченка, 2019. 240 с.) 109

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. 112

Олена Садоха, Наталія Варич

УКРАЇНСЬКА ОСВІТНЯ ПАНОРАМА В ГУМАНІСТИЧНОМУ ВИМІРІ. 113

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ. 118

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК 119